

Txillardegi eta Euskara Batua

Gotzon Aurrekoetxea
UPV/EHU

I. Sarrera

«Euskera gaitu, osatu, batu, gaurkotu, zorroztu eta aberastu egin behar dugu»(*Huntaz eta Hartaz*, 76) esaldiak laburbiltzen du Txillardegik euskararako izan zuen helburua. Eta helburu hori betetzeko biritza osoan egindako burruka luzea eta aberatsa izan da. Gaztaro sasoietan bizi izan zuen egoerak euskara gaitu beharra zuen, kulturarako eta zientziarako gaitu beharra. Gaitze horren puntu gorenetako bat euskara batzea izan zen, estandarerako eredu bat sortzea, edonon egonik eta edonorentzat idazteko koinea ezinbestekoa delako mundu hiritartu honetan. Eta irauntzeko ez bada ere beharbeharrezkoa da eredu estandar bat izatea, eredu hori gabeko hizkuntza erremediorik gabe galduko delako.

Txillardegik aztertutako arlo guztietatik¹ bat hartzen dugu hemen langai: euskara batuari dagozkion lanak. Bere ibilbide luzean beti gogoan izan zuen gaia izateaz gain, garrantzi mailan ere goreneko postuetan aurkitzen da.

2. Txillardegi euskara batuaren bultzatzaile eta zizelkatzaile

Duela urte batzuk Koldo Mitxelena Kulturuneak gonbidaturik «Txillardegi eta euskara batuaren kondairaz» izenburua zuen hitzaldia eman nuen². Han esandakoak laburbildu

¹ Txillardegiren ekarriaren tamainaz hausnartzeko ikus <http://txillardegi.wordpress.com/>

² J.L.Alvarez Enparanza, Txillardegiri buruzko jardunaldiak – 2004ko urriaren 4,5 eta 6an Koldo Mitxelena Kulturunean.

ondoren zerbait gehiago erantsiko dut hemen; berak amestu bai, baina amaitu gabe utzitako puntuak zein diren zehaztu asmoz.

Jose Luis kritikatu eta marginatu izatetik omendua izatera heldu zela nioen hartako hasieran. Harrez gero kolore eta formato desberdinetako hainbat eta hainbat omenaldi jaso izan ditu bizi zela eta heriotzaren ondoren. Gutxi izango dira hain euskal esparru desberdinetako omenaldiak berak beste jaso dituenik. Eta hori bere ukaezinezko balioa eta gure poza besterik ez da. Isilik gelditu diren bakarrak bere bizitza guztian gorrotatu zituen arerioak izan dira: ez euskara, ezta Euskal Herria maite ez dutenak.

Euskara batura egindako ekarria aztertu nahi dut hemen, eta batez ere berak ikusi gabe gelditu diren arloak

3. Txillardegi euskara batuaren eragile

Gorago aipatu hitzaldi hartan nioen Txillardegi dugula «euskararen normatibitate edo arautzeaz gehien arduratu den edo gehien idatzi duen hizkuntzalaria: euskara batuaren beharra inork baino ozenago eta lau haizetara aldarrikatu du; euskara batuaren eragile, teorizatzaile, txostenegile, gidatzaile, hedatzaile eta defendatzaile handienetakoa dela esaten badugu (eta gauza asko esaten dugu) ez dugula huts handiegirik egiten esan daiteke». Hitzok egun ere neure egiten ditut.

Hori dela eta batzuk «Euskara batuaren aitzindari»tzat jo dute, nik euskara batuaren aitatatz hartzeko proposamenaren egin nuen KM-ko hitzaldian eta «guraso»tzat egiten dut hemen.

Zein dira lan horiek? Bada eshaustiboa izateko helbururik gabe, hauek dira aipagarrienetakoak:

a) 1956ko Euskaltzaindiari egiten dion «Karta idigia» da lehen erreferentzia inprimatua gai honetaz (*Euskera* I, 1965, 245-250); orain *EHH*, 148).

b) «Batasunaren Bidea», 1958ko abenduan egiten dio Euskaltzaindiari bigarren txostena Euskalzaileen Biltzarrean (*Euskera* IV, 1959: 150-170; *Euskal Herritik Erdal Herrietara*, 171-193; *Euskararen Aldeko Borrokan*, 25-45). Txostenean proposatzen dituen gauza asko gauzatu egin dira, horretarako urte andana bat behar izan bada ere. Egia esan, orduko Euskaltzaindia ez zegoen berrikuntzak egiteko sasoian; horren adierazgarri Mitxelenaren testu hau: «Nire ustez, alegia, gutxi gora bera bat gatoz. Eztut uste, ordea, gaur batasunik egin ditekeanik» (*Euskera* IV, 1959: 171).

c) Txillardegiren bi ekintza erabakiorrenak baina, dimisio gutuna eta *Baionako Euskal Idazkaritzako* lana dira:

c1. Bere euskaltzain-urgazletasunaren dimisio gutuna (1963ko iraileko *Enbatan* argitaratu zen; gero *Tierra Vasca-Eusko Lurra*-n urri eta azaroan; orain *EHH*, 161-167 eta *Euskararen Aldeko Borrokan*, 47-53, ere irakur daiteke). Dimisioa ez zen onartu.

c2. Baionako batzarrak. Euskara batuaren beharra indartzeko lanari ekin zion: *Euskal Idazkaritza Elkarte*a sortu zuten. Elkartearen lanek ere berebiziko garrantzia izan zuten euskara batuaren sorreran. Elkarte honen proposamena (Baiona, 1964) da euskara batuaren hazia. 1958ko «Batasunerako bidea» txostenari orpoz orpo jarraitzen dio (Txillardegik idatzi zituen biak, berak hala aitortzen duenez -*EHH* 169). Txostena ia bere osotasunean onartu zuen Euskaltzaindiak.

d) Arantzazuko biltzarra. Txillardegik bere ezin-joana gutun baten bidez adieazi zuen.

e) «Herri bat hizkuntza bat» leloan guztiz sinetsirik euskara batuaren aldeko borroka une latzenetan ere jarraitu zuen.

f) Euskara baturako urratsak zein izan behar diren azaltzen du «Euskara batuaz: hurrengo urratsetara behar» izenburua duen idazki laburrean (*Hitz* 8, 41). Eta ondoren urrats horiek zehaztu ere egin zituen.

4. Txillardegi euskara batuaren garatze lanetan

Euskara Batuaren garatzea askoren lanaren ondorio da, zailtzarrik gabe. Baina esan dezakegu Txillardegiren lana beste guztien gainera nabari dela: bai morfologian, fonologian, azentua... aitzindari izango dira bere lanak. Bakar batzuk baino ez ditut aipatuko:

4.1. Euskal Gramatika langai

- *Sustrai bila* (Donostia, 1970, eta aldaketa batzuk eginik 1977an *Oinarri bila*) garai hartan Gau-eskoletan eta Euskaltegietan euskara irakasten jardun genuenok zenbat aldiz jo behar izaten genuen liburu honetara!

- *Euskara batua zertan den* (Donostia, 1974) liburuan ordua arteko euskara batuaren ibilbidean zehar hartutako erabakiak biltzen ditu.

- *Euskal gramatika* (1978) euskara batuko lehen gramatika osoa.

- *Euskal Aditz Batua* (1979). Txillardegiren meritua Euskaltzaindiak onartutako adizkiak modu pedagogiko batean argitaratzea izan zen.

4.2. Hiztegi gintza izan ez arren gehien landu zuenetako arloa, *Hizkuntzalaritza Hiztegia* (Elkar, 1982) taldeko zuzendari lanak egin zituen Ana M. Toledorekin batera. Horrez gain artikulugile ere izan zen: «Euskararen ezaugarri nagusiak», «Linguistika eta Matematika», «Mintzamena gizonetik at»

artikulu luzeen egile eta beste pila bat artikulu txiki bakarrean zein J.L. Iturrioz-ekin, M. J. Azurmendirekin, J. R. Zubiaurrekin eta beste batzuekin batera.

4.3. Euskara batuaren fonologia izan zen bere arduretako bat

- «Fonetika baturuntz (zenbait proposamendu)» (Bergarako jardunaldiak, 1978-IX-4/8) lana da arlo honetako lehen ekarpena.

- *Euskal Fonologia* (1980) liburuaren hitzaurrean oso garbi azaltzen da bere pentsamendua arlo honi dagokionez: batetik «... ahozko euskara inoiz baino okerrago dago gaur; erdal interferentziak azkartu eta ugaltu-ala, euskal sena ahuldu eta suntsitu baita euskaldunik gehienengan», eta hori konpontzeko «Euskara Batua (...) maila idatzian finkaturik gelditu ondoren, *maila mintzatuan* ere behar da finkatu (...)» defendatu zuen. Ez zen hori euskara batuaren sorrera aurreikusten zen egoera, euskara batua idatzirako proposatzen zenean

Ozen esaten zuen «Euskara Batuzko testu bat hartu, eta hura gaztelania balitz bezala ahoskatzea, *gaizki ahoskatzea da*; gaztelaniazko fonologiaren arauera irakurtzea besterik ez baita. *Euskal Ortoepia* behar dugu, beraz» (*Euskal Fonologia*, 8). Liburuan lekua hartzen du «Fonologia Baturantz» deitu zuen atalak.

- «Euskalkien fonetika eta euskara batua»³ da arlo honetako bigarren ekarria.

- Handik urte batzuetara argitaratzen du «Ahozkeria baturantz»⁴ artikulua. Ahozkeria arautzeaz honela dio: «Ahos-

³ in *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak* (Deustuko Unibertsitatea, 1981, 129-137).

⁴ *ELE* 10 (1992), 47-72.

kerari buruzko proposamenak egiteko unea da. Aurreko guztiaren osagarri (euskarri hobe) gure Batuak ahozko ka-tearen kodaketa zehatza behar du. Behar gorria, batzuek diotenaren aurka» (49. or.).

- «Fonologiaren normalkuntzaz zenbait berri»⁵ lanean modu didaktikoz, Europako hizkuntz txikietan arlo honeta-ko normalizaziorako hartu diren erabakien errepasoa egi-ten du, erakutsiz euskaraz ere urratsak eman behar direla.

- «Batua eta euskal fonologiaz»⁶ artikuluan Euskaltzain-diaren azken ildoen aurka gardenki mintzatzen da (2004: 7):

Mitxelena hil ondoren Euskaltzaindiak hartu duen bidea Hiztegi batua deritzon liburuan ikus daitekeenez (Euskal-tzaindia 2000), Europako joera nagusitik aldendu da.

Eta

Baina gauza guztiz nabarmena da Euskaltzaindiaren Hiz-tegi Batuan. Behin eta berriz, eta euskalki kontserbadoreen eta Auspoa sailaren lekukotza guztiaren gainera, eta 1968an Mitxelenak prestatutako hiztegiaren kontra ere ez gutxitan, gaurko **gazelaniaren hitzak hartu direla** batere erreparorik gabe, morrontza osoan. Hor ditugu, beste askoren artean, **kanbiatu** (Euskaltzaindia 2000: 623) (**ganbiatu** erabiltzen delarik); **kardu** (ibid: 570), **gardu** baztertuz; **Pazko** (ibid: 513), eta ez **Bazko**; **Kalbario** (ibid: 622), eta ez bertsolariak erabiltzen duten **Galbario**; **konbertitu** (ibid: 631), eta ez Txirritak eta bestek erabiltzen duten **gomertitu**; **komeni** (ibid: 631), eta ez **gomeni**; **konparazio** (ibid: 632), **goma(ra)zio**-ren gainera.

⁵ ELE 11-12 (1993), 163-188.

⁶ *Euskalingua* 5 (2004), 4-10.

Eta, azkenik,

Joera **euskañol** berbera nagusitzen ari da beste hamai-ka xehetasunetan: Zergatik **boluntario** (Euskaltzaindia 2000: 527), **bolondres**-en kontra? Zergatik **konpromi-
so** (ibid: 633), **konpromezu** baztertuz?

Egia esan, ez dira artikuluan zehar kritikatzeko dituen puntu bakarrak. Euskararen irakaskuntzan ari diren askorentzat irakurri gabe ezinutzizko pasarteak agertzen dira bertan.

4.4. Prosodia ere landu zuen, hain zuzen ere ahoskatzea arautzeko ezinbesteko arloa baita. Txillardegiren lana azentua ikertzera mugatu zen arlo honetan.

- Batetik *EuskalAzentuaz* bere tesi lana burutu zuen 1983 eta handik urte batera argitaratu liburu gisa. Horrez gain hainbat proposamen egin ditu arlo honetan:

- Lehena «Proposamen bat azentuari buruz»⁷ txostena aurkeztu zuen Euskaltzaindiak antolatu Euskal Azentu eta Ebakeraz II. Jardunaldietan.

- Bigarrena ia izenburu berarekin «Azentuari buruzko proposamen bat»⁸ handik urte batera.

- Hirugarrena urte berean «Euskal azentuaz»⁹.

- Laugarrena ere urte berean: *Euskara batua: Iruñeko proposamena azentuari buruz* [Udako Euskal Unibertsitatea, 1987].

- «Batua eta Euskal fonologiaz» (2004: 7) artikuluan euskal ahoskeraren atzerakada aipatzen du ortografiari buruz mintzatean:

⁷ *Euskera* 31 (1986-2), 341-348.

⁸ *Ele* 2 (1987), 5-20.

⁹ *Isilik* 9 (abe. 1987), 8-12.

30 bat urte honetan, euskaldun jende askok Batua *idazten* ikasi du. **Aurrera** egin dugu zalantzarik gabe. Baina izkribuak *irakurtzen* hasterakoan, euskal ahoskera jatorrak (**euskal ahoskerak** aski, egia esan) guztiz **atzera** egin dugula esan behar da.

5. Ametsak errealitate bihurtuz

Txillardegiren euskara batuaren aldeko gainbegirada hone-tatik ondorioztatzen den lehen baieztapena zera da: euskara batuari buruzko Txillardegik amets eta asmo asko eta asko gauzatuta ikusi zituela.

Harentzako, ziurtasun osoz esan dezakezu, oso pozgarria izan behar zuela euskara batua (ia) gauzatuta ikustea. «la» diogu, berak landu eta burrukatutako alor bat ez delako burututa edo beteta ikusi: prosodiarena. Hori dela gelditu zaion arantza bakarra esan daiteke.

Gainerakoentzako ere bi irakaspen eder eskaintzen dizkigu historia honek: batetik euskara batua ia egina ikusteak poztasun handia eragin behar digu, batez ere jada adinez hornituta gaudenoi eta euskara batuaren ibilbidean zehar lan egin behar izan dugunoi. Eta bigarrenik, etengabeko lan kementsuak ondorio ederrak ematen dituela.

Beste behin, eskerrak eman behar dizkiogu Jose Luisi emandako irakaspen ederragatik. Eta, gainera, baieztatzeko irakaspen hori ez dela alferrik galdu. Izan ere, prosodiari buruzko lanek aurrera diraute. Haren inguruan hizkuntzalaritzaren arlo honetan hasi ziren ikertzaileen fruituak hori ditugu: hor daude J. I. Hualderen eta I. Gaminderen lanak eta batuari buruzko proposamenak azentuari dagokionez; eta hor daude intonazioari buruz G. Elordieta eta I. Gaminderen ikerketak. Azken 20-30

urteotan, etenik eta atsedetik gabe, dihardute prosodiaren arloan ikertzen.

Azkenaldion, bada, ikerketa-proiektu sendo bat ezarri du abian «Eudia» ikerketa-taldeak, zeinetan molde batera edo bestera biltzen diren aipatutako hiru ikertzaileak. Proiektu honek euskararen bariazio prosodikoa ikertuz gain, eredu indartsu eta aurrera begirako abantaila handienak dituztenak finkatuko ditu lehen urrats bezala, ereduaren etiketatze prosodikoa eginez. Eta eredu horiek irakasteko tresna didaktikoak sortuko ditu, bigarren urrats batean.

Euskararen aldaeretan zehar bizi diren eredu prosodikoak ikertzeko euskararen eremu osoa hartzen duten 100 herritan egin dira inkestak, galdesorta zehatz bati jarraikiz. Herri bakoitzean, gainera, bi belaunalditako jendeari egin zaio inkesta: jende helduari eta jende gazteari.

Epe laburrean euskara estandarerako eredu prosodikoa garatuta eta eredu hori erakusteko tresna didaktikoak eskura izango ditugula itxaron behar dugu. Hala, Txillardegiren euskara batuari buruzko ametsa osoki betetzeko azken urratsa emango da.